

פרק א'

מבוא: חושבים קיימות

- ליה אטינגר | על קיימות
- דני רבינוביץ' | פיתוח בר-קיימא
- אלון טל | פיתוח בר קיימא - ההקשר הישראלי
- דב חנין | קידמה אחרת: לחזור לחיים של טעם
- אילון שוורץ | המשבר הרך, או: קיימות ואנושיות
- טרי טמפסט וויליאמס | בין שתי גישות
- דונלה מדוז | לחזות עולם בר-קיימא

מבוא

המילה "קיימות" לא היתה קיימת בשפה העברית לפני עשור. אני יודע כי בראשיתה של תכנית עמיתי הסביבה של מרכז השל עסקנו לא מעט בניסיון למצוא או להמציא מקבילה קבילה למונח הלועזי sustainability. "פיתוח בר קיימא" כבר היה קיים, מאז תרגומו של המסמך המכונן "עתידנו המשותף" ("דו"ח ברונטלנד" - בעריכת הפוליטיקאית הנורווגית גרו הרלם ברונטלנד), כתרגום למושג הקודם, sustainable development. הוא היה בשימוש בהקשרים מסוימים, אבל יש לו שני פגמים קטלניים: אחד מושגי ואחד לשוני. ראשית, כשם שפרופ' אלון טל מזכיר להלן במאמרו, ניתן לטעון "שהוא מורכב מדבר והיפוכו - 'פיתוח' משמעו שינוי וגדילה בעוד ש'בר קיימא' מצביע על יציבות ושמירה על מצב קיים." המרחק בין שני הקטבים הללו יוצר עמימות גדולה, שיחד עם אינטרסנטיות כלכלית, והרצון להכתיר כל מיני פעילויות ומיזמים (הרסניים ככל שיהיו) כדוגמה של "פיתוח בר קיימא", די רוקנו מהמושג כמעט כל משמעות אמיתית. זאת, יחד עם הבעיה הלשונית - שהמונח הוא חצי ארמית, ולא בדיוק "עובר מסך" בתור סיסמה, ושקשה להטות אותה-הניבו את הצורך ברעיון-על חדש.

ומכאן, האנשים הטובים באקדמיה ללשון העברית הביאו לנו את הקיימות. כבר לא סוג של פיתוח, אלא רעיון "קומפלט" בפני עצמו. כבר לא ארמית, ואולי גם הוא לא 'קופי-רייטינג' משובח, אך עם עוד קצת עבודה על הטעם הציבורי - כן יכול להפוך לרעיון שגור בפי העם. אך האם הוא יותר משמעותי ושימושי? מה הוא מציע, או דורש, או קובע מבחינת חזון חברתי רחב, וככלי למדיניות ציבורית, ובהקשר של הכרעות אישיות של הפרט? לשם כך אספנו את הכתובים במקראה זו, שנפתחת בפרק המבוא הזה.

פרק זה מהווה מבוא כללי למקראה כולה. כל המקראה עוסקת באספקטים השונים של הקיימות, אז למה פרק אחד שלם מוקדש רק לנושא הכללי? קיימות היא רעיון גדול, ובשל כך קשה להגדירה, למקדה - וליישם אותה. היא אכן זקוקה למקראה שלמה כדי לעמוד על כל התובנות והחידושים שהיא טומנת בחובה. אך כמו שהסופר האנגלי אוסקר ווילד כתב פעם לידידו: "אני מתנצל שכתבתי לך מכתב כל כך ארוך, לא היה לי זמן לכתוב לך מכתב קצר." ניסוח קצר ומחודד הוא דבר שדורש השקעה. כל המקראה דנה באריכות בפנים השונות של הקיימות והעיסוק בו: הכלכלי, האקולוגי, החברתי, הפוליטי, החינוכי וכו'. לכן עוד יותר ראוי שנפתח בניסיון לבטא בצורה בהירה וממוקדת למה אנו מתכוונים כשאנו אומרים "קיימות".

כל אחד משבעת המאמרים הקצרים בפרק זה תורם משהו מהותי להמשגת רעיון

הקיימות. אנו פותחים עם מאמר קצר מאת חברת צוות בכירה במרכז השל, ד"ר ליה אטינגר, שנפתח במשפט: "קיימות היא השקפת עולם דמוקרטית אופטימית, ששמה במרכז את כבוד האדם וחירותו מתוך הבנה עמוקה שכולנו חלק ממארג החיים המזין ומקיים את כל היצורים על פני כדור הארץ." משפט זה איננו הגדרה מילונית יבשה, והוא רחוק מלספר את כל הסיפור (הרי בשביל זה יש את כל המקראה...), אבל הוא כן מחדש לנו כמה דברים, ועוזר לשרטט את ההקשר הרחב של המושג בו נעסוק.

קודם כל: יש במשפט פן "ירוק" (או סביבתי, או אקולוגי) מובהק, אך זה רק חלק. אמנם קיימות כמושג מארגן, וכאג'נדה חברתית, אכן יצאה מבית מדרשה של התנועה הסביבתית, אך היא מנסה להביע את הקשר העמוק, והבלתי ניתן להפרדה, בין סביבה, חברה, כלכלה ופוליטיקה. כפי שנראה ביתר שאת בפרקים הבאים על אותם נושאים, אי-צדק, דיכוי וחוסר בשוויון והוגנות, כולם מהווים גורמים בהיווצרות המשבר הסביבתי ובהחרפתו. ובתמורה, המשבר הסביבתי תורם רבות לקיומם המתמשך של העוולות הללו. אם כבר הדגשתי עוולות רבות ומשבר, ראוי להדגיש, כמו שאטינגר עושה, את הצד "האופטימי" של הסיפור. כמו שאיש העסקים, ההוגה והאקטיביסט פול הוקן כותב: "כששואלים אותי אם אני פסימי או אופטימי לגבי העתיד, אני תמיד משיב את אותה התשובה: אם הנך מסתכל על המידע אודות מה שמתרחש על כדור הארץ היום ואינך פסימי – אז לא הבנת את הנתונים. אבל אם הנך פוגש, פנים מול פנים, את האנשים שמנסים לשקם את כדור הארץ ואת חייהם של העניים ואינך נותר אופטימי, אז לבך כנראה חדל מלפעום."

הפרק ממשיך עם כתבה קצרה מאת פרופ' דני רבינוביץ, שהופיעה לפני מספר שנים במוסף "הארץ" שהוקדש לנושא קיימות. רבינוביץ הוא איש אקדמיה בכיר ופעיל ותיק בתנועה הסביבתית בישראל ובעולם, שפרסם לאחרונה את הספר הראשון בעברית על משבר האקלים ("הנה זה בא: כיצד נשרוד את שינוי האקלים", הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2009). כאן, הוא מספר את עיקרי הסיפור, לרבות שאלות של יחס לטכנולוגיה, ניהול נכסי הכלל, תרבות הצריכה, ואף כמה מלים על יחס הציונות לשאלות הללו. נושא אחרון זה נידון ביתר הרחבה על ידי פרופ' אלון טל מאוניברסיטת בן גוריון בנגב, עו"ד ואיש מדיניות בהכשרתו, מייסד "אדם טבע ודין", ו"מכון הערבה ללימודי סביבה". הוא כותב על סוגיות ודילמות סביב הקיימות בישראל, בהיבט היסטורי וגם עכשווי. מחד, יש לנו מטען תרבותי ואידיאולוגי של חלוציות ובניית הארץ, שמשליכה רבות על יחסי המדינה וגם הציבור לשאלות של פיתוח, ושל תפיסות של קידמה. מאידך, יש לנו מצב חברתי-כלכלי, של רווחה וצמיחה, יחד עם קצב גידול אוכלוסין גבוה (הברכות והקללות של העולם הראשון והשלישי) – שמשליכות אף יותר על אותם תחומים.

עם זאת, למרות שלסיפור הישראלי יש קווים שהם ייחודיים רק לו, הוא גם כן שקוע בסיפור רחב וכללי יותר, סיפורה של הקידמה במערב המתועש. אחרי טל, אנו זוכים לסקירה היסטורית מרתקת של ח"כ ד"ר דב חנין, עורך-דין, פעיל, הוגה וחוקר, וכעת בין הח"כים המובילים שמקדמים את הקיימות בכנסת, הנותנת לנו תשובה אחת לשאלה שהטרידה רבים - כיצד הגענו עד הלום? מהם שורשי המשבר, ומהי המשמעות עבורנו בבואנו לפעול לקדם חלופה ל"עסקים כרגיל" בחברה קפיטליסטית, ניאו-ליברלית ומתועשת? מאחר ואי אפשר לדון בקיימות מבלי להתייחס למורכבות של הנושא, להיבטים של חברה, סביבה, פוליטיקה, כלכלה, תרבות וערכים - לעתים תכופות מתעוררת המחלוקת: מה קודם? מה התשתית, ומהן הנגזרות? בלי להכריע בשאלה כבדת משקל זו, בהחלט ראוי לציין עד כמה המרכיב הכלכלי הוא מרכזי להשתלשלות הסיפור, ועד כמה הוא דורש התייחסות מתוחכמת. נושא זה יחזור, כמובן, בפרק המוקדש לו.

עוד חיבור קצר אך חזק הוא ההגיג של ד"ר אילון שוורץ, מייסדו ומנהלו של מרכז השל, ומרצה לחינוך באוניברסיטה העברית, שמביא לנו הבחנה בעלת חשיבות אדירה בהתעמקות בקיימות ברובדיה השונים. על אף ההכרה הכללית בכך שקיימות אכן עוסקת בכל הדברים שאמרנו - סביבה, פוליטיקה, חברה, כלכלה, תרבות וכו' - לרוב, כשאנשי סביבה משתמשים במונח, יש להם נטייה להתמקד בביטויים של המשבר הסביבתי במישור של הסביבה הפיזית. יש כאלה שמכנים תפיסה זו כ"המשבר הקשה" - לא קשה מבחינת חומרה, אלא מבחינת נתונים קשים ("hard data"), אובייקטיבי, מוצק ולא חמקמק. לעומת זאת, שוורץ מגדיר ומאיר לנו את הפן השני, "המשבר הרך", שלא נמדד בדלדול משאבים, או זיהומים למיניהם, אלא בהשפעות על חייו ורוחו של האדם. הוא כותב: "קיימות סביבתית אומרת שאיננו יכולים עוד להמשיך בדרך בה הלכנו עד עתה. זוהי דרך שאינה בת קיימא. אני אומר גם שלא כדאי לנו עוד להמשיך בדרך בה הלכנו עד עתה. היא מתנגדת למהות האנושית". קל יותר, אולי, להישאר במונחים הכמותיים של הסביבה הפיזית, אך ישנה עוצמה רגשית רבה, וגם כח פוליטי רב, בצד הזה של המשוואה.

ולבסוף, יש לנו שני מאמרים פרי עטם של שתי הוגות אמריקאיות, כל אחת מרתקת בדרכה שלה. הראשון הוא בעצם לא מאמר, אלא קטע בעל נופך ספרותי (אם כי מייצג תיעוד אמיתי), שמספר סיפור של מפגש - מפגש בין הסופרת לבין מנהל בכיר בתאגיד רב-לאומי גדול. הסופרת, טרי טמפסט וויליאמס שמה, היא אשה מורמונית ממדינת יוטה, ובין הסופרים המובילים בצפון אמריקה היום שכותבים על טבע וסביבה, הן מבחינה נפשית-אקולוגית על קשרים רוחניים לחבל ארץ, והן מבחינה פוליטית-אידיאולוגית על המאבקים סביבתיים מקומיים וגלובליים. כאן היא מספרת איך בטיסה אחת היא שודרגה במקרה ומצאה עצמה יושבת ליד אותו מנהל, בעל כח ושררה, אדם

מצליח מכל הבחינות - או אולי לא כולן, כי דרך מספר 'שאלות תם' שהיא שאלה, נחשף הפן האפל, הפוגעני והמדכא (גם כלפי אותו מנהל עצמו) של הגישה התאגידית. תעודה קצרה וחזקה. עוד דרך לתאר את "המשבר הרך" ששוורץ כותב עליו.

אנו מסיימים פרק מבוא זה עם אחת הנשים, ואחד החיבורים, מעוררי ההשראה והאופטימיזם מהסוג שהזכרנו בהתחלה. דונלה מדוז (ז"ל) היתה מנתחת מערכות, כאשר בשנת 1972 השתתפה בצוות שכתב את הדו"ח רב ההשפעה - "מגבלות לצמיחה" (Limits to Growth) של 'מועדון רומא', שהצית את הדיון הגלובלי אודות צמיחה, אוכלוסין, משאבים וניצולם. כך היתה לחלוצה בשיח הסביבתי, ואחת המבשרות של השאלה שאנו מכנים אותה בשם "קיימות". בהמשך, היא ייסדה את מכון הקיימות בארה"ב, ועד מותה בשנת 2001, כתבה טור שבועי, שנקרא בתפוצה מאד רחבה. במאמר שכללנו כאן מצביעה מדוז, בסגנון האופייני לה שמשלב ניתוח חד, שכל ישר והרבה רגש ורהיטות, על נקודה חיונית - החשיבות של יצירת חזון, והשלב של יצירת חזון, בעשייה לשינוי חברתי. אם מאמר זה לא משפיע עליך - איך אמר פול הוקן? "אז לבך כנראה חדל מלפעום."